

ПОДІЛЬЧАК О. М.,кандидат юридичних наук, доцент, докторант
(Національна академія прокуратури України)

УДК 343.95

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОФАЙЛІНГ – РЕАЛІЗАЦІЯ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ

Стаття присвячена профайлінгу – створенню профілю особи за допомогою кримінологічної, психологічної та криміналістичної інформації. На підставі вивчення сфер застосування профайлінгу та діяльності підрозділів Федерального бюро розслідувань Сполучених Штатів Америки, зроблено висновок про те, що профайлінг є ефективним засобом протидії злочинності.

Ключові слова: профайлінг, особа злочинця, злочинна поведінка, поведінковий аналіз, запобігання злочинності.

Статья посвящена профайлингу – созданию профиля личности с помощью криминологической, психологической и криминалистической информации. На основании изучения сфер применения профайлинга и работы подразделений Федерального бюро расследований Соединённых Штатов Америки, сделан вывод о том, что профайлинг является эффективным средством противодействия преступности.

Ключевые слова: профайлинг, личность преступника, преступное поведение, поведенческий анализ, предупреждение преступности.

This article deals with profiling – making a person's profile based on criminological, psychological and forensic information. Examination of the areas in which profiling is used as well as activities of the FBI departments allow arriving at the conclusion that profiling is an efficient means of combating crime.

Key words: profiling, criminal's personality, criminal behavior, behavioral analysis, crime prevention.

Вступ. Зростання рівня зареєстрованої злочинності у країні, поява таких особливо небезпечних її проявів, як тероризм, насильницькі злочини з використанням вогнепальної зброї і вибухових речовин, вимагає нових ефективних заходів запобігання злочинності. Одним із сучасних напрямів превенції злочинності є профайлінг – виявлення злочинця та злочинних намірів особи за кримінологічною, психологічною, криміналістичною інформацією.

Доробок вчених різних напрямів став науковим підґрунтям технології профайлінгу, серед них: Н. Анісімова, Ю. Волинський-Басманов, І. Даньшин, П. Екман, Н. Еріашвілі, Б. Де Пауло, А. Зелінський, О. Лурія, В. Райх, Р. Розенталь, О. Фрай, В. Фрізен, В. Цветкова, М. Цукерман та багато інших психологів, кримінологів, соціологів і криміналістів.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд складових процесу створення профілю та виявлення злочинних намірів особи за допомогою кримінологічної, психологічної та криміналістичної інформації, яка використовується правоохоронними органами і спеціальними службами в межах профайлінгу з метою запобігання терористичним атакам та іншим правопорушенням.

Результати дослідження. У кримінології профайлінг (від англ. “profile” – профіль, обрис, контур, малювати в профіль [1, с. 598]) – інтегральна методика запобігання злочинам через виокремлення характерних рис осіб, які вчинили злочин або готуються його вчинити, на основі психологічних, кримінологічних, криміналістичних і соціологічних знань.

Головна складова профайлінгу – вивчення зразків поведінки людини, біхевіористичні та когнітивні дослідження. Психологічний аналіз поведінки застосовується для кращого розуміння злочинців, зокрема терористів: хто вони, про що думають, чому вони роблять те, що роблять. Візуальне спостереження та співбесіда – один із провідних методів профайлінга, спрямований на виявлення неконгруентності (неузгодженості) вербальної та кінестетичної, соматичної інформації. Такий метод ґрунтується на положенні, що будь-які переживання людини (психоемоційні реакції) так чи інакше проявляються в її зовнішньому вигляді, міміці, жестах, реакціях зіниць, залоз внутрішньої (гіпофіз та ін.) та зовнішньої секреції (потовиділення та ін.), позах, інтонаціях голосу тощо. Хвилювання, дискомфорт, пов'язаний із намаганням прихова-

ти наміри, обдурити оточуючих, маніпулювати ними, видають саме ті елементи поведінки людини, її пози та міміки, які виходять за межі свідомого контролю. Максимум інформації під час спілкування передає обличчя людини. На основі аналізу рухів м'язів обличчя компанія Paul Ekman Group навіть розробила Систему кодування рухів обличчя (The Facial Action Coding System (FACS)) [2] – детальне технічне керівництво, яке використовують для створення комп'ютерних програм розпізнавання образів. Втім, щоб замаскувати свої думки, тренований злочинець намагається змінити вираз обличчя, що може обдурити спостерігача. Тому крім методів візуальної психодіагностики профайлеру варто застосовувати кримінологічні знання та наявну криміналістичну інформацію. Застосування методів профайлінга разом із психотерапевтичними та характерологічними знаннями на практиці дають високі результати [3, с. 114]. Отримані дані використовуються для запобігання терористичним атакам й іншим злочинам.

За сферою застосування профайлінга можна виокремити головні його напрями: запобігання правопорушенням, тобто кримінологічний профайлінг та соціальний профайлінг, спрямований на забезпечення взаємодії людей у професійному й особистому житті. Кримінологічний профайлінг використовується в роботі правоохоронних органів під час створення портрета особи, яка розшукується через вчинення злочину чи загрозу його скоєння. Крім того, деякі вчені профайлінг розглядають у широкому сенсі – як технологію запобігання протиправним діям через виявлення потенційно небезпечних осіб і ситуацій із використанням методів прикладної психології, та у вузькому сенсі – як систему встановлення причетності суб'єкта до запланованої протиправної дії [4, с. 9]. Зазначимо, що профайлінг застосовують як для виявлення особи, яка має намір вчинити злочин, так і для розшуку осіб, які вже скоїли протиправне діяння.

У процедурі профайлінга використовують також загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, гіпотетичний і системний метод, моделювання, наприклад, побудову моделі дій потенційних правопорушників, та конкретнонаукові методи: спостереження, опитування, експрес-психодіагностика, фіксація відхилень у поведінці й інші соціологічні та психологічні методи. Центральним об'єктом профайлінга є особа злочинця: хто він, які його відмітні риси, цілі та мотиви, які шляхи і способи він обере для реалізації злочинних намірів чи втечі від відповідальності.

Залежно від сфери чи об'єкта, який намагаються убезпечити від злочинних посягань, вирізняють профайлінг проведення масових заходів, профайлінг транспортного сполучення (авіаційний профайлінг, профайлінг залізниць, автобусних та інших перевезень); банківський, готельний профайлінг тощо.

Профайлінг під час проведення масових публічних заходів може бути дуже ефективним. Виявлення і перевірка осіб, поведінка яких є нетиповою, не збігається зі стандартною поведінкою учасників заходу, може допомогти запобігти особливо тяжким злочинам. Наприклад, вивчення записів камер відеоспостереження після терористичного акту в Бостоні під час традиційного масового марафону 15 квітня 2013 р., внаслідок якого три людини загинули і постраждали 260 осіб [5] доводить, що злочинці вирізнялися серед інших людей. На викладених фото з відеокамер навіть звичайні користувачі соціальних мереж звернули увагу на відмінності поведінки терористів порівняно з іншими особами: 1) alone (один, самотній), підозрювані ні з ким не взаємодіють; 2) brown (засмаглий, чорнявий) – сумнівна ознака, зважаючи на неприпустимість етнічного профайлінгу; 3) black backpack (чорний рюкзак) – на масовий захід великий і важкий рюкзак зазвичай не беруть; 4) not watching – підозрювані не дивляться в бік головної події – марафону [6, с. 18]. На жаль, охопити спостереженням кожного учасника багатотисячних заходів часто просто не можливо.

Авіаційний профайлінг – напрямок профайлінга, метою якого є виявлення пасажирів, які мають намір вчинити терористичний акт чи інше правопорушення на борту повітряного судна, в будівлі аеропорту, виявлення ознак прихованої зброї і вибухівки; пасажирів, які через свої психологічні особливості можуть завдати шкоди пасажиром, співробітникам, обладнанню чи транспортним засобам аеропорту. Найбільш кваліфікованими фахівцями з авіаційного профайлінгу відома ізраїльська авіакомпанія «Ель Аль» (El Al). Співробітники служби безпеки здійснюють профайлінг як візуально, так і через інтерв'ю з пасажиром перед посадкою в літак, а також через додатковий контроль багажу і ручної поклажі з метою гарантування максимальної безпеки.

Профайлінг застосовують також на інших видах транспорту, зокрема профайлінг на залізничному сполученні, водному й автобусному транспорті – це напрямок профайлінгу, спрямований на профілактику протиправних дій на транспортних засобах, у будівлях залізничних, морських, річкових, автовокзалів, на перонах і прилеглих територіях. Застосовують також готельний профайлінг, мета якого – запобігання терактам і протиправним діям на території готелів і готельних центрів, та інші види кримінологічного профайлінгу.

Профайлінг починають застосовувати під час відбору співробітників на посаду, зокрема для виявлення небажаних рис, кримінальних нахилів, схильності до наркотизму, алкоголізму, азартних ігор (кадровий профайлінг), у процесі аудиторських перевірок з метою перевірки чесності бухгалтерських працівників (аудит-профайлінг), під час надання банківських кредитів (банківський профайлінг), для протидії шахрайським схемам під час оформлення договорів страхування (страховий профайлінг), у бізнес-перего-

ворах, якщо необхідно дізнатися, про що насправді думає партнер (бізнес-профайлінг). Сімейний профайлінг дозволяє оцінити відкритість і чесність майбутнього партнера, а також налагоджує взаєморозуміння в сімейних стосунках, сприяє виявленню проблем в поведінці дітей-підлітків, які спричинені, зокрема, вживанням одурманюючих речовин.

Поширення сфери застосування профайлінгу формує попит на відповідних фахівців, психологів і кримінологів, які мають комплексні специфічні навички й уміння. Найбільш популярний психологічний профайлінг – напрям психології, який вивчає методи виявлення замовчуваної, прихованої людиною інформації, її намірів (часто злочинних), нещирості, брехні, невідповідності вимогам кандидатів на працевлаштування, методи запобігання скандалам, конфліктам, втраті важливої корпоративної та комерційної інформації, пліткам, авантюрам та іншим негативним проявам людського чинника у виробництві [7].

Не слід звужувати профайлінг лише до психологічної складової. Ефективний профайлінг у сфері протидії злочинності передбачає використання комплексних кримінологічних знань щодо характеристик конкретного суб'єкта: інформації про найбільш розповсюджені злочини на охоронюваному об'єкті; знання «типових» рис особи, що може вчинити протиправне діяння: мотивів злочину, соціально-демографічних характеристик злочинця, тобто його можливого віку, професійних навичок, місця роботи, статі, соціальних зв'язків. Беруться до уваги також уподобання, цінності та моральні характеристики особи. У роботі правоохоронців застосовуються і криміналістичні дані про зовнішній вигляд, зріст, вагу правопорушника, спосіб вчинення злочину, зовнішні ознаки наявності прихованої зброї.

Історія вмінь, які іноді називають «створенням портрету», «профільюванням» налічує багато років. Вважається, що одним із перших профайлерів був британський хірург Томас Бонд, який у 1888 р. сформулював профіль особистості Джека Різника. Аналітики Федерального бюро розслідувань (далі – ФБР) Сполучених Штатів Америки (далі – США) почали систематично застосовувати надбання психологічної науки до аналізу злочинної поведінки на початку 1970-х рр. Слідчі профайлери з відділу наукового поведінкового аналізу ФБР (the FBI's Behavioral Science Unit (BSU)), допомагають місцевим і федеральним відомствам США в конкретизації пошуків шляхом надання кримінальних профілів особистості [8, с. 401]. Частина відділу наукового поведінкового аналізу (BSU) також забезпечує ультрасучасне навчання, дослідження стресостійкості та консультації в області наук про поведінку для підтримки місії ФБР і роботи правоохоронних і розвідувальних органів. Вони також працюють в тісному контакті з Національним центром аналізу насильницьких злочинів (National Center for the Analysis of Violent Crime, далі – НЦАНЗ) і Координаційною групою відновлення персоналу Групи критичного реагування (Personnel Recovery Coordination Group of our Critical Response Group).

Про значення й ефективність застосування знань про особу злочинця та його поведінку свідчить робота п'яти відділів НЦАНЗу ФБР США. Головним завданням центру є використання досліджень поведінки злочинців для допомоги розслідуванням ФБР, провадженням органів національної безпеки, федеральним, штату, місцевим чи міжнародним правоохоронним органам, які залучені до розслідування незвичних чи повторних насильницьких злочинів, запобігання небезпекам, тероризму, кіберзлочинам, корупції в державних органах й інших справ. НЦАНЗ складається з п'яти відділів. 1-й займається боротьбою з тероризмом, підпалами і вибухами; 2-й відділ працює над усуненням потенційних загроз, кіберзлочинами і корупцією в державному секторі; 3-й допомагає розслідувати злочини проти дітей; 4-й відділ відповідає за розслідування повторних насильницьких злочинів проти дорослих, затримання серійних насильницьких злочинців, підтримку програми ViCAP; 5-й відділ проводить наукові дослідження, надає рекомендації, стратегії й інструкції [9].

Однією з допоміжних програм для створення профілю злочинця у США є програма ViCAP (The Violent Criminal Apprehension Program (ViCAP)), яка працює з 1985 . Програма складається з доступної on-line бази даних для правоохоронних органів, яка дає можливість пов'язати схожі вбивства, сексуальні напади, зниклих безвісти осіб і невпізнані останки людей, які можуть бути розпорочені географічно та вчинені в різний час. Така програма дозволяє слідчим зіставляти інформацію і спрямовувати слідчі зусилля на потенційно пов'язані злочини. За даними ФБР, понад 5000 співробітників правоохоронних органів використовували ViCAP [10]. Схожа за функціями програма Violent Crime Linkage System (ViCLAS) працює в Канаді. У середині 1980-х рр., після кількох складних серійних вбивств, що розслідувалися різними за юрисдикційною належністю підрозділами, канадським співробітникам правоохоронних органів стало зрозуміло, що необхідно створити систему, яка б здійснювала ідентифікацію та відстежувала повторювані насильницькі злочини чи злочинців. Консультативний комітет Канадського поліцейського інформаційного центру (SPIC), що складається з головних поліцейських служб по всій країні, погодився з необхідністю створення центрального сховища для збору, об'єднання і порівняння насильницьких злочинів [11]. Подібні системи також працювали в різних штатах США: Система аналізу сексуальних злочинів штату Айова; Система аналізу сексуальних злочинів штату Мінесота (MINN/SCAP); Система спостереження за провадженнями щодо вбивств штату Вашингтон (HITS); Дослідження розслідувань убивств у штаті Нью-Йорк (HALT); Відслідковування й оцінка вбивств в Нью-Джерсі (HEAT); а також Програма АТАС в

Пенсильванії. Дані, накопичені в межах таких програм, дозволяли створювати більш детальний профіль розшукуваного злочинця та попереджати потенційних жертв про небезпеку.

Ефективність збору і систематизації інформації за випадками насильницьких і сексуальних злочинів спонукала до започаткування ФБР 2004 р. Програми попередження дітей про небезпеку (Endangered Child Alert Program (ЕСАР)). Програма сприяє ідентифікації невідомих осіб, причетних до насильства над дітьми та виробництва дитячої порнографії. Спільна робота співробітників ФБР, Національного центру з питань зниклих та експлуатованих дітей і ЕСАР спрямована на розшук підозрюваних через оприлюднення на національному та міжнародному рівні зображень неідентифікованих дорослих (називається Джон/Джейн Доу), чий обличчя та/або відмітні риси зафіксовані в дитячій порнографії [12]. Досвід створення таких програм корисно запозичити Україні, зокрема в межах роботи з ювенальної превенції, боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, кіберполіції. Розшукові обліки Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України [13] зі встановлення місцезнаходження безвісти зниклих людей, осіб, які втратили пам'ять, та деяких викрадених речей є допоміжними програмами, які потребують подальшого розвитку і доповнення.

Висновки. Міжнародний досвід доводить ефективність застосування профайлінгу з метою запобігання і припинення злочинів. Профайлінг у кримінальних провадженнях має ґрунтуватися не тільки на методах візуальної психодіагностики, але й використовувати всі наявні кримінологічні та криміналістичні знання про особу злочинця. Фактично, профайлінг є практичною реалізацією теоретичних досліджень особи злочинця, результатом накопичення й узагальнення знань про соціальні, демографічні та психологічні криміногенні особливості осіб, які вчиняють ті чи інші злочини.

Можна дійти висновку, що підготовка оперативних працівників правоохоронних органів повинна включати отримання первинних навичок профайлінгу, що дозволяють створити орієнтовний портрет особи, яка розшукується. Профайлінгу слід приділити час у процесі вивчення юридичної психології та кримінології.

Крім того, корисним є досвід із залучення фахівців наукових установ і вищих навчальних закладів, які мають наукові ступені з пов'язаної тематики, наприклад, дослідження яких були присвячені окремим видам злочинів: вбивствам, зґвалтуванням, тероризму, шахрайству, крадіжкам тощо, до створення профілю розшукуваних осіб, профайлінгу. Такий підхід дозволить отримувати реальні практичні результати за темами проведених досліджень, а науковцям дозволить підтримувати зв'язок із практичною діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Мюллер В. Англо-русский словарь. 70000 слов и выражений. – Изд. 14-е, стереотип. – М. : «Советская энциклопедия», 1969. – 912 с.
2. The Paul Ekman Group is now offering FACS / Facial Action Coding System [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.paulekman.com/product-category/facs/>
3. Мерзликін І. Значення профайлінга в сучасному світі. Технологія виявлення неконґруентності / І. Мерзликін // Научний вестник Московського державного технічного університету громадянської авіації. – 2015. – № 218. – С. 114–116.
4. Профайлінг. Технології протидії злочинних дій / под ред. Ю. Вольницького-Басманова, Н. Ериашвілі. – 2-е изд. – М. : Юніти-Дана, 2013. – 198 с.
5. Boston marathon bombing: Race day turns deadly // Boston marathon bombing // History [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.com/topics/boston-marathon-bombings>
6. Профайлінг в діяльності органів внутрішніх дел : [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция» и «Правоохранительная деятельность»] / В. Цветков и др. ; под ред. В. Цветкова. – М. : Юніти-Дана : Закон и право, 2014. – 254 с.
7. Рудь Ю. Психологічний профайлінг – нова освіта у МАУП / Ю. Рудь // Психологія : наук. журнал / Профайлінг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medpsychology.pp.ua/psycholog-profiling>
8. Douglas et al. Criminal profiling from crime scene analysis / John E. Douglas M.S., Robert K. Ressler M.S., Ann W. Burgess R.N., D.N.Sc., Carol R. Hartman R.N., D.N.Sc. First published: September 1986 Behavioral Sciences & the Law. – Volume 4, Issue 4 Autumn (Fall) 1986. – Pages 401–421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ravenndragon.net/montgomery/crimprofiling.pdf>
9. National Center for the Analysis of Violent Crime (NCAVC) / Investigative & Operations Support / Critical Incident Response Group (CIRG) // Federal Bureau of Investigation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.fbi.gov/services/cirg>
10. Violent Criminal Apprehension Program // Federal Bureau of Investigation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.fbi.gov/news/stories/violent-criminal-apprehension-program-part-1>
11. Violent Crime Linkage System (ViCLAS) / Royal Canadian Mounted Police [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rcmp-grc.gc.ca/to-ot/cpccmec-ccpede/bs-sc/viclas-salvac-eng.htm#intro>
12. Most Wanted / ЕСАР / Federal Bureau of Investigation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.fbi.gov/wanted/ecap>
13. Розшук // Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wanted.mvs.gov.ua>

